

MONARCHIJA (187) *sb f*

monarchija (186), **monarchyja** (1) *BudBib* I 441c.

o oraz pierwsze a jasne, końcowe a pochylone.

sg *N* monarchiją (50). ◇ *G* monarchiję (22), monarchij(e) (1) *ModrzBaz*; ~ -ej (21), -(e)j (21). ◇ *D* monarchij(e)j(3). ◇ *A* monarchiją (73). ◇ *I* monarchiją (1). ◇ *L* monarchij(e)j (7). ◇ *pl N* monarchije (12) [w tym: -ae (1) *SarnStat*]; e (1), -(e) (11). ◇ *G* monarchij (4). ◇ *A* monarchij(e) (10). ◇ *L* monarchijäch (5).

Sł stp, Cn brak, Linde XVI i XVIII w.

1. *Jedynowładztwo, panowanie, władza monarchy* [*monarchia – jedyne państwo, panowanie, księstwo, krolestwo Mącz 230c; rzeczypospolitej sprawowanie, jedynowładztwo – monarchia Cn*] (96) : Rozdzyał trzeći kłiąg pirwłzych o czterzech Monárchiach/ á Monárchia łie rozumie ieden Pan álbo łprawcá przedniełzy ná łwiecie/ zowiemy to połpolicie Cefárłtwem. *BielKron* 9v, 9v, 10, 141, 170, 267 *marg*, 267v, 367 *marg*; Ale iż rozmáité między ludźmi Monárchie łą/ nayłepłzély łzukaymy/ którély różnicą/ od inłzych Monárchij/ dóydziemy Krolełtwá Polłkiego włalności *OrzQuin* O4v, O4, O4v [2 r.]; *SkarJedn* 204; *ActReg* 29 [2 r.]; Lecz Monárchią/ która tákże zá łędziakow/ iáko y zá krolow byłá/ pochwalilł P. Bog *SkarKazSej* 690a; Monárchie nadłuzey łtaly niłli inne łpołoby rzáđow. *SkarKazSej* 691a; Monárchią chwalim práwy okrefzoną y ráđą dobrą oláđzoną. *SkarKazSej* 691b *marg*, 689b, 690a [3 r.], 691a *marg*, 691b.

monarchija czyja (7): Potym iey łyn Ninus wtory Monárchią oycowłką łprawowalł *BielKron* 10v, 117v. *Cf W* połáczeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej.

W połáczeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej [*monarchia + przymiotnik* (4), *przymiotnik + monarchia* (1)] (5): *BielKron* 117, 344v; *Caius Iulius* Cefarz on naypirwłzy Monárchie Rzymłkiej [*Romanae monarchiae*] łprawcá *ModrzBaz* [16]v, 95; *CzechEp* 356.

W połáczeniu szeregowym (1): te włzytkie przezwiłká łą Greckie/ to iełł *Monarchia, Oligarchia, Politia* [*monarchia, oligarchia et politia*]. *ModrzBaz* 3.

W przeciwstawieniach: »monarchija ... dymokracija (2), inne rzády« (3): Monárchią włzyłcy vczeni chwálą/ á inne rzády gánią. *SkarKazSej* 690b *marg*; Monárchia obraca łię w Dymokraciją nalłzkodliwłzą náde włzytki rzády. *SkarKazSej* 694b *marg*, 694b.

W charakterystycznych połáчениach: *monarchija najlepsza; monarchiją rozszerzac, spułcił; monarchija się poczłła.*

Zwoty: »na monarchiją obrac, wybran« [*szyk zmienny*] (1 : 1): *BielKron* 344v; Iż go [*Henryka Walezego*] ná Monárchią ták łławną obráli *StryjWjaz* Cv.

»spráwowac monarchiją« [*szyk zmienny*] (4): Artáxerxes potym oycowłką Monárchią łprawowalł/ á Cyrus w Grecyey rołkazowalł. *BielKron* 117v, 10, 10v, 116.

»włtápił na monarchiją« (1): włtápił łtárlzy łyn na Monárchią Perską *BielKron* 117.

Wyrażenie: »monarchija wielka« (1): nie tylo domy y łámilie: ále y Krolełtwá y Monárchie wielkie włtáią *SkarKazSej* 664a.

Szeregi: »monarchija abo jednorzédłztwo« (1): Monárchia ábo iednorzédłztwo naleplzy rzáđ *SkarKaz* Ooo2a.

»monarchija abo jedynowładztwo« (1): tak też w Rzeczyposp: przyrodzona y nalepza y nawłańniejza rozumowi ludzkiemu iest Monárchia ábo iedynowładztwo/ y rząd iednego. *SkarKazSej* 689a.

»monarchija i jerarchija« (1): rácz iéy [zwierzchności kapłańskiej i królewskiej] brócić Świętý Pánie przeciwko tym lákrámentarzóm/ którzy tę Monárchią y Ierarchią teraz rozlicznymi Kácerftwy tárgáią. *OrzQuin Y*.

»krolestwo a(l)bo (i) monarchija« [szyk 5 : 1] (6): Gdy Perłkie krolestwo álbo Monárchia trwála lat 191*BielKron* 122, 267; *StryjKron* 11; O Monárchicy y Krolestwie/ ábo o czwartey chorobie Rzeczypospolitey/ ktora iest z ołábieńia Krolewfkiej dołtoyności y władzey. *SkarKazSej* 688b, 664a, 689b *marg*.

»monarchija to jest (abo) (jednego samego) panowanie« (3): iáko z wiáry zepłowác moge monárchią (to iest/ iednego fáme^{so} pánowanie) ktorą od oycá fynowi podána/ w fynu záchowywam? *CzechEp* 247; A iż po vpádnieniu ózwartey Monárchicy/ to iest/ pánowania onego łtárego Rzymfkiego/ żaden pokazać nie może [...] tákicy zwierzchności ábo rogu *CzechEp* 374, 356.

»monarchija i państwo« [szyk 1 : 1] (2): *SkarJedn* 205; GDyż Monárchia y páńftwá wobec wżytki na tym fundámenćie sie zákłádáią/ y przez to zádżierzywáne bywáią *SarnStat* 18.

»rząd królewski i monarchija« (1): IEZV Chryšte/ ktory krolem nád krolmi będąc/ rząd królewski y Monárchią miłuielz *SkarKazSej* 695a.

»monarchija ani (to jest) władza jednego nad wszystkimi« (2): Y niemáľz/ iáko to pogáńłki rozum znał/ lepźzego y pożyteczniejźzego rządu/ miedzy ludzmi nád Monárchią/ to iest iednego nád wżytkimi władzą. *SkarJedn* 55; *SkarKazSej* 689b.

»monarchija to jest jednego zwierzchność« (1): Przeto y my z nimi przełóžmy Monárchią/ to iest/ iedného zwiérzchność/ inym wżytkim ludzkim zwiérzchnościám. *OrzQuin* O4v.

a. *Jedynowładztwo, panowanie, władza książęca* (36) : Leftko przedlię zołtał ná Monárchicy y z potomki łwemi *BielKron* 357v, 356v, 357v [3 r.], 367.

monarchija czyja (21): POpiel fyn trzećiego Leľzká/ ktorego Niemcy piľzú Ółżerych przyiáwłzy Monárchią oycowłką *BielKron* 342. Cf *W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej lub miejscowej*.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej lub miejscowej [monarchija + przymiotnik (18), przymiotnik + monarchija (2)] (20): czwarty raz/ był [Mieszko Stary] wrocon ná Monarchią Polłką látá 1202. *BielKron* 357v; [Bolesław Wstydlivy] przez Biskupá Prándothę á Woiewodę Klimuntá z innemi pány Krákwłkiemi ná Monárchią Krákwłką wybran *BielKron* 359v, 341 [2 r.], 341v, 342, 343v, 355 (15); *PaprPan* Dd2v; iż od Litwy do Ruśi Wielkie Xięłtwo [...] przeniefie/ y Monárchią Kijowłką odnowi *StryjKron* 712, 190, 330 [2 r.].

W charakterystycznych połączeniach: na monarchiją przywrocenie, przywrocon, przyzwać; na monarchijej zostać.

Zwroty: »naznaczyć [kogo] na monarchiją, monarchiją [komu]« (3 : 1): Náznáczyl zá żywotá łtárlźzego łyna ná Monarchią *BielKron* 428v, 357v, 428v, 430.

»na monarchiją potwierdzon« (1): Po śmierci Konrada Mázowieckiego pokoy był w Polfcze/ y Boleśławow ftolec dopiero ná Monárchią potwierdzon. *BielKron* 361v.

»monarchiją sprawować« (1): Po fwey śmierci poruczył Monárchią fprawować fynowcowi Bazyliufzowi/ imo fyny fwoie/ Andrzeiá y Dymitrá. *BielKron* 428.

»wsadzić ná monarchiją« (1): wżákże po śmierci Mikołaiá Woiewody Krákówskiego kthory był Władziławá wielkiego władził ná Monárchią Fulko Biskup podwiodł inne pány áby zálie Leftká Białego czwarty raz wybráli *BielKron* 357v.

»na monarchiją wybrać, wybran (a. obran)« [szyk zmienny] (2 :13): Po śmierci Miecławá trzeci raz Leftká Białego wybráli ná Monárchią Polfką *BielKron* 357v, 341 [2 r.], 341v, 342, 342v, 343 (13); Piaft Kruźwicki ná Polfką Monárchią obran *PaprPan* Dd2v; rádzili/ktoregoby z trzech Brátow Dziedzicow Wielkiego Xięstwa Litewskiego na Monárchią wybrać mieli. *StryjKron* 360.

Wyrażenia: »monarchijej dziedzic« (1): wygnał go z niego wtory raz Dániło Romanowic/ iáko włafny Rulfkiew Monárchiey Dziedzic. *StryjKron* 330.

»monarchija zupełna« (1): á po śmierci fwey naznáczyć fyná ftárzszego twego ná Monárchią zupełną Polfką *BielKron* 357v.

Szereg: »monarchija albo jedynowładstwo« (1): y wżyftki Xięstwa Rulfkie [...] w iedno práwie ciáło fpoił/ złączył/ y w Monárchią álbo w Iedinowładftwo po ftáremu przywiodł *StryjKron* 210.

b. O rządach papieża nad kościołem (5) : Monárchia kościelna tylo íamá trwa y trwác będzie. *SkarJedn* d7; Ieflic Chryftus w kościele fwoim Monárchią poftáwił: pewnie tá iefł nalepíza. *SkarKazSej* 690b, 690b marg.

Wyrażenie: »monarchijej rząd« [szyk 1 : 1] (2): á w fwey chlubie wízelki świecki rząd nie ftoi: íam tylo kościół Boży ten tákiej Monárchiey rząd/ włafnie od B. poftánowiony ma. *SkarJedn* 204, 63.

2. Państwo, kraj, rządzone przez koronowanego i suwerennego monarchę (króla, cesarza, sułtana) (91) : Zadna Monárchia na świecie tak długo nie trwála iáko Rzymka. *BielKron* A6v; Medy byli pod krolmi Afyryyfkiami aż do Sárdánápala krolá/po iego śmierci ná nię [!] Monárchia przypádła. *BielKron* 268, kt, A6, 10 [2 r.], 91v, 112 (18); Niemáíz [...] trwálzszego Páńftwá/ nád Monárchią/ to iefł/ nád Páńftwo zwierzchniemu iednemu poddáné. *OrzQuin* O3v; *LeovPrzep* E4, I3v [3 r.], I4, I4v; *RejAp* 3v; *CzechRozm* 169; Monárchią zowá to Páńftwo/ ktore iedná tylko ofobá rządzi [Monarchiam gubernationem unius appellat] *ModrzBaz* 3; *SkarJedn* 205; y byłyby ty dwie Monarchie pod iednego rofkázowánim *StryjKron* 667; *CzechEp* 371; iáko Dániel pod imieniem czterech beftiy cztery Monárchie okázował y opifował. *NiemObr* 163; Monárchye/ máią początek fwoy/ máią młodość/ máią írzedni wiek/ máią ftárość/ á zá ftárością do śmierci y końcá przychodzą *GórnRozm* A2; *VotSzl* C4; *GosłCast* 38.

monarchija czyja [w tym: ai poss (36), pron poss (4), G sb (1)] (41): *BielKron* 131; dochowáli by [potomkowie Rzymian] nam iefzcze byli do te^{go} czáfu w cáłości Monárchiey fwoiey Rzymfkiey *BielSpr* 11; *ActReg* 29; *PowodPr* 76; *SkarKazSej* 691a. Cf W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej [monarchija + przymiotnik (26), przymiotnik + monarchija (10)] (36): IAKie przemienności á nieuftáwiczności w Monárchiach były/ Afyryyfkich/ Perfkich/ Greckich *BielKron* 129; Poczyna íe Monárchia czwarta á oftáteczna pańftwa Rzymfkiego.

OD założenia Rzymá lat 706/ á przed národnem Kriřtuá 48/ poczęła być Monárchia Rzymka *BielKron* 131, A6v, 9v, 10 [2 r.], 10v [3 r.], 91v *marg* (20); bo od thego czału wiele Kroleřtw íprzećiwiło łie Rzymkiey Monárchiey *BielSpr* 41v, 11, 28v; Czworthy zwierz znáczył Monárchiyá Rzymkã/ ći náwięcey krwi rozlali. *BudBib* I 441c *marg*; *CzechRozm* 168v, 255; *StryjKron* 11 *marg*; *CzechEp* 363, 373; *PowodPr* 56, 77; Nářzá Polřka Monárchia przed Chrzećijáńřtwem řtała tákże kilá řet lat *SkarKazSej* 691a, 690a [2 r.], 692a [2 r.].

W *połączeniach szeregowych* (3): *GórnDworz* Hh7v; Przypominaćibych okoliczne kroleřtwá/ ony wielkie kłieřtwá á zacne Monárchie/ iáko łie zá nářzey pámięći burzyły *RejZwierc* 185; *GórnRozm* M2v.

W *charakterystycznych połączeniach*: *monarchija mocna, sławna, twarda, zacna, zborzona, żelazna; monarchija przypada, przypadła* (2); *monarchija, która trwała; monarchijej dostać* (2); *monarchiją odzierżyć*.

Wyrażenia: »rzymskiej monarchijej cesarze« (1); gdy koniec przyidzie pánowánia Rzymkiey Monárchiey Cefářzow *CzechEp* 363.

»monarchij krolowie« (1): gdy łię řkończę czały pánowánia wyřřzey opifáných Monárchiy Krolow *CzechEp* 364.

»(cztery) monarchije (wielkie) řwiata« = *w wizji proroka Daniela, monarchie: asyryjska, grecka, perska i rzymska* (2): ktory [*Daniel prorok*] w wtorym y w řiodnym rozdzieleniu Proroctwá řwego dořtátecznie opifuie cztery Monárchie řwiátá *LeovPrzep* 13; *SkarKazSej* 690a *marg*.

Szereg: »monarchija albo pańřtvo« (1): Ktory bářwan [*ze řnu Nabuchodonozora*] nie co innego znáczył/ iedno cžtery Monárchie ábo páńřtwá *CzechRozm* 168v.

a. *Terytorium, księřtvo, dzielnica rządzona przez księćia* (10) : [*Mieszko Stary*] Kuiaw řynowcom niechćiał rozdzielić iáko był řzekł/ ani Monárchiey řpućił Helenie albo iey řynom *BielKron* 357v; Biały Leřtko wolał Monárchiyá opućić niř wygnáć cnotliwego cžłowiekã. *BielKron* 357v, 357v; *WierKróc* A3.

W *połączeniu z przymiotnikiem od nazwy etnicznej lub miejscowej* [*monarchija + przymiotnik* (5), *przymiotnik + monarchija* (1)] (6): Mieřzcžanie zářię Krákwřcy [...] pořłali tháiemnie do Henrykã Probuřá kłięžęćiá Wrocłáwřkiego prořzac y obiecuiác mu ieřli przyiedzie Monárchiyá Polřkã obdzierzeć. *BielKron* 366v, 356v, 357v, 367; Potym Wołodimirz přeřřzegáiąc áby łie po řmierći iego řynowie niewáđžili o Páńřtwá y Ziemie Ruřkie/ ták miedzy nich Monorchiyá [!] Ruřkã rozdzielił *StryjKron* 165, 245.

W *charakterystycznych połączeniach*: *monarchija sławna; posesyja monarchijej; monarchiją obdzierzeć, spućić*.

Zwrot: praw. »wwiązac się w monarchijã« = *obejmowãć księřtvo w posiadanie* (1): [*ruscy księžęta*] pořłali do Mieřzkã řtárego aby łie w wiařał w Monárchiyá Polřkã *BielKron* 356v.

[*Niektóre przykłady ze znacz. 2. zachodzą na znacz. 1.*].

Synonimy: **1.** *hijerarchija, jednorzędřtvo, jednowładnoć, jednowładztvo, jedynorzędřtvo, jedynowładztvo, panowanie, pańřtvo*; **2.** *cesarřtvo, kroleřtvo, księřtvo*.